

ЎЗБЕКЛАР ВА ҚОРАҚАЛПОҚЛАР ЎРТАСИДАГИ ДЎСТЛИК
ЎЗБЕКИСТОНДАГИ ИЖТИМОЙ ТОТУВЛИКНИНГ МУҲИМ УНСУРИДИР

Жўрахўжаев Иброхим Исмоилжон ўғли

joraxojayevibrohim@gmail.com

Диёрбек Юсуфов Садриддин ўғли

yusupovdiyorbek49@gmail.com

Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти

тарих мутахасислиги 4 курс талабалари.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.15150764>

Аннотация. Ушу бу мақолада ўзбеклар ва қорақалпоқлар ўртасидаги дўстлик. Ушбу халқлар ўртасидаги ўзаро тушуниш ва ҳамкорлик турли маданий ва маърифий тадбирлар ўзбек ва қорақалпоқлар уруғ ва қабилаларининг таркиби хақида сўз юритилади

Калит сўзлар: Қипчоқ, шарқий Нўғай, уруғ, қабилалар, кўплаб анъаналар, урф-одатлар, тил ва дин (ислом).

ДРУЖБА МЕЖДУ УЗБЕКАМИ И КАРАКАЛПАКАМИ ЯВЛЯЕТСЯ ВАЖНЫМ
ЭЛЕМЕНТОМ ОБЩЕСТВЕННОГО СОГЛАСИЯ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. В этой статье обсуждается дружба между узбеками и каракалпаками. Взаимопонимание и сотрудничество между этими народами, различные культурные и образовательные мероприятия обсуждаются в контексте состава узбекских и каракалпакских родов и племен.

Ключевые слова: Кипчак, восточный Ногай, роды, племена, многие традиции, обычаи, язык и религия (ислам).

FRIENDSHIP BETWEEN UZBEKS AND KARAKALPAKS IS AN IMPORTANT
ELEMENT OF SOCIAL HARMONY IN UZBEKISTAN

Abstract. This article discusses the friendship between Uzbeks and Karakalpaks. The mutual understanding and cooperation between these peoples, various cultural and educational events are discussed in the context of the composition of the Uzbek and Karakalpak tribes and clans.

Keywords: Kipchak, eastern Nogai, clans, tribes, many traditions, customs, language and religion (Islam).

Амударё ва Сирдарёнинг қадимги дельтасини археологик жиҳатдан ўрганиш Оролбўйи халқлари тарихининг илк босқичларини тадқиқ этишда муҳим манба бўлди. С. П. Толстовнинг фикрича, қорақалпоқларнинг энг қадимги аجدодлари сак-массагет апасиак қабилалари бўлган (эрамиздан аввалги VII - II асрлар). Кейинчалик бу қабилалар таркибига хунлар, хионийлар ва VI-VIII асрлардаги туркий қабилалар ҳам қўшилган. Уларнинг барчаси бўлажак қорақалпоқ элатининг шаклланишида иштирок этган, деб тахмин қилган. С. П. Толстов қорақалпоқлар этногенезининг асосий босқичи сифатида IX-XI асрларни - жануби-шарқий Оролбўйида печенег қабилаларининг бирлашиши содир бўлган даврни кўрсатади. XIX асрнинг 30 йилларида П. И. Иванов ҳам қорақалпоқларнинг шаклланиши XI асрдаги Оролбўйи ҳудуди билан боғлиқ деган фаразни илгари сурган. Бу фикрни С. П. Толстов ҳам тасдиқлайди.

Шундай қилиб, қорақалпоқлар номининг этноними XII - XIV асрларда ўғуз-печенег қабилаларининг ҳам ғарбий, ҳам шарқий гуруҳларида бир неча вариантларда мавжуд бўлган. Кейинчалик уларнинг тақдири XI асрда Иртиш хавзасидан келган қипчоқлар билан боғлиқ бўлиб, улар мўғуллар истилоси ва Олтин Ўрда ташкил этилишидан олдин ва кейин улар орасида бўлишган.

XIV - XVI асрларда Мўғул улуслари парчаланиб кетгач, бу қабилалар Шарқий Нўғай Ўрда таркибига кирган. Қорақалпоқ тилининг дастлабки тадқиқотчиларидан бири профессор Н. А. Баскаков уни қипчоқ тиллари гуруҳига киритган. У қозоқ ва нўғай тилларига энг яқин. Н. А. Баскаков бу уч тилни ўзига хос қипчоқ-нўғай кичик гуруҳига бирлаштиради ва уни катта нўғай ўрдаси таркибида шаклланган деб ҳисоблайди. Бошқа томондан, тилида Ўрта Осиёнинг эроний тили аҳолиси, хусусан, хоразмий тилининг элементлари мавжуд.

1620 йилларга келиб Абулғози ўзининг "Шажарайи турк" асарида Хивадан Хабатсултоннинг Сирдарё бўйидаги қорақалпоқлар томонга қочгани ҳақида хабар беради.

Бу ҳужжат XVI аср охири - XVII асрларда Сирдарё қорақалпоқлари Бухоро хонлигига қарам бўлганлигини исботлайди. Буни 1671 йилда Бухоро, Балх ва Урганчга юборилган рус элчиларига бошчилик қилган Борис Пазухиннинг мақолалар рўйхати ҳам тасдиқлайди. Унда Бухоро подшосига бўйсундирилган қорақалпоқ шаҳзодалари "жангда ишончли кишилар" эканлиги айтилади.

Қорақалпоқлар яшайдиган жойлар "Бухоро улуслари" деб аталиб, уларга "Туркистон йўли" орқали борилган.

Қорақалпоқларнинг бир қисми турли қорақалпоқ уруғлари билан қон-қариндошлик алоқаларига эга эмас ва қорақалпоқларнинг Россия империяси таркибига кириши билан озод бўлган Хива асирлари - эронийлардан келиб чиққан. Т. А. Жданко уларнинг кескин антропологик фарқини таъкидлаб, улар ўз эгасининг уруғини ўзлари учун олганликларини, шу тариқа тоғли-қанғилар (янги қанғилар - янги (бошқа) қонли одамлар) пайдо бўлганлигини таъкидлаган.

Худди шундай элементларни у кенагаслар ва оролбойлар орасида ҳам қайд этган.

Қорақалпоқлар маданиятида уларнинг уруғ-қабилавий бўлиниши катта аҳамиятга эга бўлган. Қорақалпоқларнинг бутун худуди икки қабила иттифоқи: арислар ва қўнғиротлар ўртасида тақсимланган. Арислар конфедерациясига 100 уруғдан иборат 12 дан ортиқ қабилалар кирган. Улар, асосан, Амударёнинг ўнг қирғоғи худудида яшаганлар.

Қўнғирот қабилалари ҳам шунга мос равишда Амударёнинг чап қирғоғини эгаллаган. Қорақалпоқ эркакларининг кийимлари ўзбекларникидан унчалик фарқ қилмайди. Улар оқ туникасимон кўйлак, кенг иштон, этик ичига қистирилган, майда йўл-йўл тўқ рангли матодан тикилган кенг тўн, қишда эса жуни ичига тушган кўй терисидан тикилган пўстин кийишган. Қорақалпоқларнинг кийим-кечаклари фақат чопон остидан кийилган қавилган камзул - "бешпент" билан ажралиб туради. Бош кийими қора кўй терисидан тикилган ясси думалоқ қалпоқ - "кураш" бўлган. Қадимда қорақалпоқларда баланд кигиз конус шаклидаги қалпоқ - "қалпоқ-тақя" бўлган, шунинг учун улар ўзларининг этник номини олганлар - "қора қалпоқ." Аёллар костюми ҳам кўйлак, шим, халатдан иборат бўлган, бироқ камзул ўрнига кўпинча енгсиз кўйлак кийишган.

Қорақалпоқлар қизил ва кўк ранглар устунлик қиладиган, кашта ва металл безаклар кўп бўлган ёрқин рангдаги кийимларни кийишни яхши кўрадилар. Улар паранжи ёпинишмасди, паранжи ўрнига халатга ўхшаш ёпинчиқ ёпинарди. Аёлларнинг одатдаги бош кийими узун рўмол бўлиб, у дўппи устидан саллага ўхшатиб боғланган.

Қорақалпоқларда оилавий ва жамоавий зиёфатларда ўзига хос урф-одатлар, юриш-туриш қоидалари мавжуд бўлиб, уларга қатъий амал қилинган. Анъанага кўра, ҳар қандай таом полда дастурхон атрофида ўтириб ейилади. Қуюқ овқат кўл билан ейилади, шўрва алоҳида, коса ёки пиёлада берилади. Ўзбек қабилалари (шунингдек: "Илатия қабилалари" [1] ёки Дашти Қипчоқ ўзбеклари қабилалари) - кўчманчи Дашти

Қипчоқдан келиб чиққан ушбу атаманинг эски тушунчасидаги 92 уруғ ва қабилалар.

Замонавий тарихчи Т.Султоновнинг аниқлашича, бу 92 "уруғ" "ўша пайтда Ўрта Осиёда яшаган кўпчилик туркий ва баъзи туркий бўлмаган этносларнинг номларини" ўз ичига олади[1]. 92 киши Мадинага бориб, Муҳаммад пайғамбарнинг кофирларга қарши урушида қатнашгани ва авлиё Шоҳи Мардон томонидан ислом динига киритилгани ҳақида афсона мавжуд. Ушбу 92 кишидан, афсонага кўра, матнда Илатия умумий номи билан ҳам аталган "ўзбек" қабилалари келиб чиққан [1]. Ҳозирги кунга қадар 92 ўзбек қабиласининг 18 дан ортиқ рўйхати маълум бўлиб, уларнинг барчаси Мовароуннаҳр худудида, яъни Ўрта Осиё икки дарё оралиғи воҳаларида тузилган. Энг қадимги рўйхат XVI асрга, энг сўнггиси эса XX аср бошларига тўғри келади. Рўйхатлардан бири 1841 йилда Бухорода бўлган Н. В. Хаников томонидан қайд этилган [1]. Ўзбек уруғлари рўйхатининг аксарияти учта уруғ номи билан бошланади: минг, юз ва қирк. Шунингдек, Даштиқипчоқ ўзбекларининг уйшун (уйсун) қабиласи ҳам бўлган, уларнинг гуруҳлари Тошкент ва Самарқанд воҳаларида машҳур бўлиб, ўзларининг келиб чиқишини усунларга боғлайдилар [1]. Ўзбекларда уйшун қабиласи 92 та ўзбек қабилалари орасида энг қадимгиларидан бири ҳисобланиб, улардан маълум даражада фойдаланиб келинган. Мовароуннаҳрда тузилган 92 ўзбек уруғининг рўйхатларидан бирида Шайбонийхон ўлкани босиб олишидан анча олдин Ўрта Осиё воҳаларида яшаган қабилалар кўрсатилган. Масалан, Ўзбекистон Шарқшунослик институти фондидаги 4330.3 рақамли кўлёзмадаги рўйхатда барлос, катағон, қипчоқ, ўз, найман ва бошқа уруғларни учратиш мумкин[1]. Нуфузли антрополог К.Куннинг таъкидлашича, замонавий ўзбеклар ирқий жиҳатдан жуда хилма-хил этнос бўлиб, улар орасида "ўта европеоид" ва "кучли монголоид" ҳамда кўплаб "турли даражада аралашган" шахслар мавжуд[2]. Шоир Алишер Навоий XV асрда ёзган асарларида "ўзбек" этнонимини Мовароуннаҳрдаги этник гуруҳлардан бирининг номи сифатида тилга олган[9].

XVII аср шоири Турди ўзбек этноними ҳақида Ўрта Осиё худудидаги 92 уруғни бирлаштирувчи ном сифатида ёзган[1]. XIX аср ўрталарида минтақага ташриф буюрган Буюк Британия фуқароси бўлган шарқшунос Ҳерман Вамбери бу даврга келиб Қўқон, Хива хонликлари ва Бухоро амирлигида ўзбек қабилалари устунлик қилганини, ўзбеклар ўша даврда 32 та асосий қабиллага бирлашганини ёзади: қўнғирот, қипчоқ, хитой (хитой), манғит, нўх, найман, қулон, қист, аз, тас, саёт, жағатой, уйғур, айбет, дўрмон, ошун, қанжиғали, нағай, балғали, митен, жалойир, кенегес, қанли, ичкили, бағурлу, алчин, ачмайли, қорақўрсок, биркулок, тирқиш, кеттекезер ва минг.

XIX аср охири - XX аср бошларида турли манбаларда 903, 974 ва 1025 ўзбек уруғлари номлари келтирилган эди. Рақамлардаги фарқ, шубҳасиз, икки омил билан боғлиқ.

Биринчидан, ўзбек уруғ ва қабилаларининг таркиби янги уруғ ва бўлинмаларнинг пайдо бўлиши, баъзиларининг ўзаро уруғ-қабилла иттифоқларига кириши орқали мураккаблашиб борган. Масалан, юз уруғининг бир қисми қирқ қабиласи билан иттифоқ бўлиб, нисбатан мустақил юз-қирқ уруғини ташкил этган.

Иккинчидан, Шайбонийлар бошчилигида бу ҳудудга келган Дашти Қипчоқ ўзбеклари фақат ўзакни ташкил этиб, унинг атрофида кейинчалик Шайбонийлар сулоласи ўрнатилган пайтда Мовароуннаҳрда бўлган бошқа туркий ва турк-мўғул қабилалари бирлашди. Ўзбек қабилаларига, гарчи уларга нисбатан маълум масофани сақлаб қолган бўлсалар-да, чигатойлар даврида, шунингдек, ундан олдин ва кейин минтақага кириб келган бир қатор мўғул, ўғуз ва бошқа дашт уруғлари ва қабилалари кўшилди. Уларнинг бир қисми мўғулларнинг чигатой, қорасийрак, жалойир, барлос ва бошқа қабилалари аста-секин туркийлашиб, туркий лаҳжаларни ўзлаштириб, ислом динини қабул қилганлар, бошқа қадимги туркий қабилалар ўғузлар, уйғурлар, қарлуқлар. Қорақалпоқлар ва ўзбеклар умумий туркий илдизга эга бўлиб, асрлар давомида улар ўртасида кўплаб маданий, тил ва тарихий кесишувлар бўлган. Улар кўплаб анъаналар, урф-одатлар, тил ва дин (ислом) га эга. Ўзбекистон доирасида қорақалпоқлар автоном мустақил республика мақомига эга бўлиб, бу уларга маълум даражада ўзини ўзи бошқариш ҳуқуқини беради, аммо шу билан бирга улар ўзбек маданиятига фаол интеграциялашган.

Хулоса. Қорақалпоқ ва ўзбекларнинг маҳаллий аҳолиси ўртасида дўстона муносабатлар мавжуд бўлиб, бу ўзаро байрамлар, тадбирлар ва маданий алмашинувларда намоён бўлади. Совет Иттифоқи даврида, маъмурий ва этник фарқларга қарамай, қорақалпоқлар ва ўзбеклар кўпинча бир республиканинг бир қисми сифатида ўзаро алоқада бўлган. Социалистик даврнинг муштарак мероси ва қийинчиликлари халқларни бир давлат доирасида жипслаштирди. Қорақалпоқларнинг ўз анъаналари ва тили бор, лекин ўзбек маданияти билан умумий жиҳатлари ҳам кўп. Масалан, Наврўз қаби анъанавий байрамлар ҳар икки миллат вакиллари томонидан нишонланади.

Шунингдек, уларнинг ҳаётининг муҳим қисми ўхшаш элементларга эга бўлган ҳунармандчилик, мусиқа, рақс ва ошхонадир.

Умуман олганда, ўзбеклар ва қорақалпоқлар ўртасидаги дўстлик ўзаро ҳурмат ва умумий тарихни тан олиш асосида ривожланишда давом этмоқда, бу эса

Ўзбекистонда ижтимоий ҳамжиҳатлик ва маданий хилма-хилликни мустаҳкамлашга хизмат қилмоқда. Бугунги кунда ўзбеклар ва қорақалпоқлар ўртасидаги дўстлик Ўзбекистон ички сиёсатининг муҳим элементи бўлиб қолмоқда. Ушбу халқлар ўртасидаги ўзаро тушуниш ва ҳамкорлик турли маданий ва маърифий тадбирлар орқали қўллаб-қувватланмоқда. Ўзбекистонда кўп тиллик фаол сақланиб қолмоқда ва қорақалпоқлар тили Қорақалпоғистонда расман тан олинган. Ўзбеклар ва умуман қорақалпоқлар ўртасидаги дўстлик Ўзбекистондаги миллатлараро муносабатларнинг ижобий ва муҳим элементидир. Бу икки халқнинг тарихий илдизлари бир ва бир давлатда яшаши ўзаро тушуниш ва ҳамкорликни ривожлантиришга хизмат қилади. Қорақалпоқлар Ўзбекистоннинг туб халқларидан бири бўлиб, уларнинг маданияти, анъаналари ва тили ўзбек маданияти билан чамбарчас боғлиқ. Ўзбеклар ва қорақалпоқлар ўртасидаги дўстлик Ўзбекистондаги умумий тарихий ва маданий алоқаларга асосланган ижтимоий ҳамжиҳатликнинг муҳим элементидир. Бу халқлар ўзаро ҳурмат ва ҳамжиҳатлик руҳида яшайди, бу эса мамлакатда тинчлик ва барқарорликни сақлашга хизмат қилади.

REFERENCES

1. Султанов Т.И. Опыт анализа традиционных списков 92 «племен илатья». — М., 1977
2. Средняя Азия в древности и средневековье (история и культура). М., 1977
3. Султанов Т. Кочевые племена Приаралья в XV—XVII вв.// Вопросы этнической и социальной истории. М., 1982
4. Алишер Навоий. Мукамал асарлар туплами. 3 жилд. Тошкент, 1988
5. Алишер Навоий. Мукамал асарлар туплами. 4 жилд. Тошкент, 1989,
6. Ханьков Н. В. Описание Бухарского ханства. Спб, 1843, с.58-66
7. В.И. Бушков, Л.С. Толстова. Население Средней Азии и Казахстана (Очерк этнической истории) (рус.)
8. Расы и народы: Сборник / Г.П. Васильева. — М.: «Наука», 2001. — Вып. 27. — С. 154. — ISBN 5-02-008738-6.
9. Дубова Н. А. Современные антропологические совокупности и этнокультурные общности на территории Средней Азии// Расы и народы. Выпуск № 27, 2001, с.107